

С.В. ЗЕЛЯНКО

ЖУРНАЛІСЦКІ ТЭКСТ У СІТУАЦЫІ ПОСТМАДЭРНА

Рассматриваются проблемные вопросы генезиса современного публицистического дискурса в контексте исследования ситуации постмодернизма.

The problem of genesis of a contemporary publicistic discourse in the context of research of the situation of Postmodernism is considered in the article.

У сучасных сродках масавай інфармацыі (СМІ) высокачастотна сталі выкарыстоўвацца катэгорыі постмадэрнісцкай парадэгмы: «постмадэрн», «постмадэрнізм», «постмадэрнісцкая манера пісьма», «постмадэрнісцкі (мета) аналіз(у)», «постмадэрнісцкі свет», «постмадэрнісцкая адчувальнасць», «постмадэрнісцкае грамадства», «постмадэрнісцкая літаратура», «постмадэрнісцкі тэкст», «культура постмадэрна» і да т. п.

Праблематыцы, якая звязана з пытаннямі генезісу сітуацыі постмадэрна ў культуры, прысвечаны працы айчынных і замежных даследчыкаў: В.І. Іўчанкава, В.В. Акудовіча, Л.П. Саянковай, М.А. Мажэйкі, А.А. Грыцанова (Беларусь), І.В. Арнольд, В.П. Руднева, С.І. Смятанінай, Г.К. Косікава (Расія), Ю. Крысцевай, Р. Барта, М. Пешо, Ж. Дэрыда, Ж. Бадрыяра (Францыя), К. Апеля, Ю. Хабермаса (Германія), І. Гасана, Ф. Джэймісана (ЗША), Т. ван Дэйка (Нідэрланды) і інш.

Такім чынам, сітуацыя постмадэрна ў культуры ў значнай ступені вывучана, як і яе ўплыў на сучасны літаратурны працэс, але ўключэнне публіцыстычнага тэксту ў праблемнае поле постмадэрнізму на сёння не знайшло навуковага вырашэння. С.І. Смятаніна заўважае: «"Чужы" культурны тэкст у творчай майстэрні журналіста, механізм яго "ўкаранення", інфарматыўныя і выразныя эфекты і "правалы", магчымыя пры гэтым, асабліва дакладна фіксуюць становішча тэкстаў СМІ толькі з улікам усіх тых інавацый, што зна-

ходзяцца сёння навідавоку ў публіцыстычным стылі і ў тэкстах той культуры-ней прасторы, у межах якой ён існуе. У дачыненні да гэтага спробы "прачытаць" журналісцкі тэкст праз прызму постмадэрнізму з яго каларытам інтэртэкстуальнасці пры асэнсаванні медыя-тэксту як феномена культуры ўяўляюцца матываванымі»* (Сметанина 2002, 102).

Мастацтва другой паловы ХХ ст. радыкальна пераацэньвала каштоўнасці эпохі мадэрна. На змену утапічнай накіраванасці авангардызму прыйшоў «мастацкі самакрытыцызм», а вайна з традыцыямі ператварылася ў суіснаванне з імі ў межах глабальнага мастацка-стылёвага плюралізму. Мастакі другой паловы ХХ - пачатку ХХІ ст. звярнуліся да шырокага цытавання. Росквіт усеагульнай і глабальнай інтэртэкстуальнасці як дыялога твораў сусветнай культуры стаў адметнай рысай гэтага перыяду. «Індывідуальнасць, самастойнасць, наватарства, - адзначае І.С. Скарапанав, - зводзяцца толькі да паўтору, паўтарэння таго, што ўжо існавала ў культуры» (Скарапанав 2001, 110). Такім чынам, мастацкі твор, гэта датычыцца і журналісцкага тэксту, па прычыне таго, што чалавецтва за ўсю гісторыю свайго існавання назапасіла вялікую колькасць эмпірычнай інфармацыі, засвоіла і адлюстравала яе ў тэкстах культуры, не можа быць першасным. Арыгінальнасць яго залежыць у пэўнай меры ад новай кампануюкі цытат, алюзій і рэмінісцэнцый, спасылак на літаратурныя, гістарычныя, культурныя дыскурсы. Прыходзіцца пагадзіцца з фактам - «усё, што можна было сказаць, - сказана, усё, што можна было напісаць, - напісана». Ствараецца ўражанне, што піянерскае асваенне культурнай прасторы ўжо завершана, новае ствараецца толькі шляхам кампеляцыі.

Карэнныя змены ў поглядах на месца культуры ў жыцці сучаснага сацыуму сталі праграмнымі ў сярэдзіне ХХ ст. Інфармацыйнае грамадства атрымала магчымасць тыражыраваць мастацтва, апошняе, такім чынам, перстала існаваць як непаўторны і унікальны вынік чалавечага генія. Пры гэтым, дзякуючы дасягненням навукі, мастацтва стала ператварацца з элітарнага ў адкрытае для масавай публікі, так званы «поп-арт».

Арыентацыя індывіда на інфарматызацыю, асваенне новых тэхналогій таксама адрозніваюць гэты гістарычны этап ад папярэдніх. Чалавек навучыўся ператвараць інфармацыю ў прадукт, што можна прадаваць і набываць.

Гісторыка-культурнае становішча, у якім апынулася чалавецтва ў апошняй трэці ХХ ст., характарызуецца даследчыкамі розных навуковых дысцыплін як «сучаснасць для самой сябе» (З. Баўман), што знаходзіцца ў «стане радыкальнай плюральнасці» (В. Вельш) і «іманентнай тоеснасці космасу і хаосу» (Ж. Дылёз і Ф. Гватары) у час «другой рэвалюцыі» (Ж. Бадрыяр) і «пераходу да посттрадыцыйнага парадку» (Э. Гідэнс і Ю. Хабермас), дзе пануе «ідэалогія беспарадку і разладу» (Б. Смарт), а «прадчуванне будучыні, катастрафічнай або выратавальнай, замяшчаецца адчуваннем канца» (Ф. Джэймісан) (гл. Постмодэрнізм 2001).

Першы прыклад выкарыстання тэрміну «постмадэрн», як адзначаюць амерыканскія даследчыкі Д. Дзікенс і А. Фантана, зафіксаваны ў працы С. Бэста і Д. Келнера «Тэорыя постмадэрнізму», у якой увага акцэнтуюцца на тым, што прыкладна ў 1870 г. англійскі мастак Дж. Чапман назваў постмадэрнісцкім жывапіс, які з'явіўся пасля французскага імпрэсіянізму (гл. Dickens, Fontana 1994, 1).

Р. Ранвіц у манаграфіі «Крызіс еўрапейскай культуры» (1917) адным з першых у ХХ ст. выкарыстаў тэрмін «постмадэрнізм». Ф. дэ Аніз у 1934 г. абазначыў гэтым тэрмінам тэндэнцыі, што з'явіліся ў паззіі на пачатку стагоддзя, адметнай рысай якіх было адхіленне папярэдніх літаратурных традыцый. Амерыканскі даследчык І. Гасан у працы «Постмадэрнісцкі паварот»

* Тут і далей пераклад аўтара. - С. 3.

адзначае, што да канцэпту «постмадэрн» звярнуліся зноў у 1942 г. для апісання і характарыстыкі навацый у іспанскай паэзіі (гл. Dickens, Fontana 1994, 1). У 1960-я гг. І. Гасан тэрмінам «постмадэрнізм» намінаваў новыя павевы ў амерыканскай літаратуры. У канцы 1960-1970-х гг. паняцце «постмадэрн» выкарыстоўвалася для фіксацыі новых тэндэнцый у такіх сферах, як архітэктура і мастацтва (перш за ўсё, вербальныя яго формы), і было перанесена на эканоміка-тэхналагічную і сацыяльна-гістарычную сферы (гл. Постмодэрнізм 2001, 601).

На сучасным этапе развіцця соцыуму інфармацыя ў сістэме яе складаных і шматаспектных праяў прэваліруе амаль што ва ўсіх сферах жыцця чалавека і міжасобасных адносін. Сёння прынята аперываваць паняццямі: «інфармацыйная асоба», «інфармацыйнае фамадства», «інфармацыйная прастора» і да т. п.

Другая палова XX і пачатак XXI ст. дакладна паказалі, што СМІ ва ўсіх іх шматлікіх праявах, такіх як газета, часопіс, радыё, тэлебачанне, камп'ютэрныя тэхналогіі і рэклама, з'яўляюцца не проста гіпатэтычнай «чацвёртай уладай», яны (СМІ) выкарыстоўваюцца ў якасці магутнага фундаментара фарміравання грамадскай думкі і, такім чынам, служаць інструментам барацьбы і сродкам утрымання ўлады. Прафесар В.І. Іўчанкаў адзначае: «У пэўнай палітычнай сітуацыі СМІ могуць быць выкарыстаны пры зручным моманце ў якасці зброі маніпулявання грамадскай свядомасцю» (Іўчанкаў 2003, 95). Гэтую думку можна экстрапаліраваць на сучаснасць: СМІ выкарыстоўваюцца сёння з мэтай уздзеяння на грамадскую свядомасць не толькі ў палітычных мэтах і ў пэўнай сітуацыі, яно (уздзеянне) мае перманентны і ўсеагульны характар.

У постіндустрыяльную эру чалавек знайшоў сабе «новую» інфармацыйную літаратуру грамадска-палітычнага кірунку, так бы мовіць, «медыя-літаратуру», якая разам з бульварнымі любоўнымі і дэтэктыўнымі раманамі-аднадзёнкамі, разгорнутаю сеткай шоу-індустрыі, масавым выхадам «жоўтай прэсы» калі не выцесніла, то ў значнай ступені пацягнула дабраякасную літаратуру.

Сёння журналіст як непасрэдны стваральнік і інтэрпрэтатар медыя-паведамлення (якое можна разглядаць як сучасны літаратурны твор) павінен інфармаваць і кансалідаваць соцыум, канструяваць і рэпрэзентаваць грамадскую думку, адлюстроўваць яе ва ўласных публіцыстычных творах, якія можна назваць адбіткам акаляючай аўтара рэчаіснасці.

Да літаратурнага працэсу ў сітуацыі постмадэрна не зусім правамерна прымяняць азначэнні «постмадэрнісцкі стыль», «постмадэрнісцкі жанр», «постмадэрнісцкі метады». Агульны плюралізм, рызаматычнасць і глабальная шматвектарнасць, якія пануюць у сітуацыі постсучаснасці, дазваляюць вылучаць і характарызаваць толькі пэўныя рысы, некаторыя асаблівасці і канцэптэуальныя аспекты творчых паводзін аўтараў у эпоху постмадэрна, на якіх грунтуецца так званая постмадэрнісцкая манера пісьма. Вылучаюцца наступныя яе праявы: двойное кадзіраванне зместу; пераадоўванне розных межаў і ўмоўнасцей як жанрава-стылёвых, так і светапоглядных; іронія як спосаб інтэрпрэтацыі рэальнасці; інтэртэкстуальнасць (у форме алюзій рэмінісцэнцый, цытат, інтэрстылёвых украпін); павышаная ўвага да кантэксту.

Дамінантнымі праявамі постмадэрнісцкай манеры пісьма ў сучасным літаратурным працэсе і, у прыватнасці, у тэкставай дзейнасці журналіста можна лічыць рэалістычную выяўленчасць і фантазмагарычнасць, мастацкасць і навуковасць, побытную апісальнасць і філасафічнасць, сур'ёзнасць і іранічнасць, традыцыйнасць і тэхналагічную сучаснасць, рацыяналістычнасць і містычнасць, вострую палітызаванасць і эратычнасць, строгую аналітычнасць і гульнёвы пачатак, сінкрэтызм пазіцыі заходняй і ўсходняй культуры (гл. Іўчанкаў 2005, 137).

Стваральнікі медыя-паведамленняў намагаюцца задаволіць густы і патрабаванні спажыўцоў інфармацыі, розныя па сваіх характарыстыках. Сёння нават вузкафармацыйныя СМІ імкнуцца да пашырэння аўдыторыі праз выкарыстанне і прэзентацыю рознаварыянтнай і шматплановай інфармацыі, якая дазваляе прыцягнуць як мага больш рэцыпіентаў (гледачоў, слухачоў, чытачоў).

Прынцып трох «с» (спорт, секс, смех) становіцца дамінантным у сучасным публіцыстычным дыскурсе, вызначае моўны і асобны густ чалавека эры постмадэрна: дэфармацыя маўлення прыводзіць да дэфармацыі мыслення.

Газетныя і часопісныя артыкулы, тэле- і радыёперадачы сёння ўяўляюць сабой медыя-меніпею, якая будзеца як мазаіка цытацый, якая здольна ўвабраць у сябе любыя жанры - навалы, лісты, аратарскія прамовы, змешаныя вершы і прозу (гл. Крестева 1993, 19). Існаванне такой усеагульнай пастыш-прасторы, у якой знаходзяцца ў сітуацыі постмадэрна і стваральнік, і ўспрымальнік інфармацыі, можна інтэрпрэтаваць як характарыстыку постмадэрнісцкай манеры пісьма.

Спасылкі на гістарычны, папярэдні літаратурны кантэкст, апеляцыя аўтараў эпохі постсучаснасці да саміх сябе, самапаўторы ўспрымаюцца вучонымі як прымета крызісу, які напаткаў сучасны літаратурны працэс. С.І. Смятаніна адзначае, што «ў журналістыцы паўторы, пераходзячы з тэксту ў тэкст, становяцца натуральным для газетнай мовы будаўнічым матэрыялам (клішэ) і садзейнічаюць тыражаванню метаду» (Сметаніна 2002, 91). Падобнае выкарыстанне інтэртэксту можна расцэньваць як з'яву, заняпалую ў творчым пошуку, але сучаснікі канстатуюць: гэта праява постмадэрнісцкай манеры пісьма.

Постмадэрнісцкая манера пісьма як адбітак эпохі, у якой яна ўзнікла і развіваецца, уяўляе сабой, так бы мовіць, замкнёнае кола: пакуль грамадства, непасрэдна атрымальнік інфармацыі, будзе пагаджацца з такім станам рэчаў, да тае пары СМІ як донар інфармацыі будуць спараджаць і трымацца яе, і, наадварот, пакуль сродкі масавай інфармацыі будуць праектаваць і прэзентаваць менавіта такую інфармацыю, яна будзе прымальнай для спажыўца.

Ва ўмовах пазыкі постмадэрнізму аўтар «губляе» свае ўласцівасці, погляд на яго асобу пераасэнсоўваецца, увага з індывідуальнасці стваральніка тэксту пераакцэнтуюцца на яго твор. «Аўтар - гэта суб'ект аповеду, перайначаны ўжо з-за самога факта сваёй уключанасці ў нарматыўную сістэму; ён - нішто і ніхто; ён сама магчымасць пераходу С (*суб'ект аповеду*. - С. 3.) у А (*атрымальнік аповеду*. - С. 3.), гісторыі - у дыкурс, а дыкурса - у гісторыю» (Крестева 1993, 13).

Тэарэтык постмадэрнізму М. Фуко вылучае два тыпы аўтараў. Першы тып - *fondateur*, гэта заснавальнікі пэўных традыцый дысцыплінарных ведаў. Другі тып аўтараў даследчык называў *istraigateur* (уводнікі), яны адкрываюць прастору для фарміравання тэкстаў прынцыпова іншых, што адрозніваюцца ад створаных імі і могуць уваходзіць з апошнімі ў канцэптальнае супярэчанне, але, аднак, сэнсава суадносяцца з зыходным дыкурсам (гл. Постмодэрнізм 2001, 21).

У сітуацыі постмадэрна асоба аўтара ўспрымаецца ў негатыўным кантэксце. Ідэі «смерці суб'екта», дэклараванай М. Фуко, «смерці аўтара», абвешчанай Р. Бартам, «смерці ў дэканструкцыі», якую разглядаў Ж. Дэрыда, грунтуючыся на метафары «смерці Бога», пастуліраванай Ф. Ніцшэ, сталі адлюстраваннем крытычнага стаўлення да асобы аўтара ў эпоху постмадэрна.

Такім чынам, як адзначае даследчык А.А. Патоцкі, «аўтар губляе сваё былое значэнне і першараднасць, а паведамленне, страціўшы з ім сувязь, або пачынае жыць аўтаномным жыццём, або ўсё больш арыентуюцца на свайго патэнцыяльнага чытача» (Потоцкі 2002, 56). Класічнае паняцце «аўтар» у постмадэрнісцкім дыскурсе замяняецца паняццем «скрыптар» -

носьбіт мовы, які страціў уласную асобу, як адзначае Ю. Крысцева, - «код, не-асоба, ананім» (Крысцева 2004, 313).

Пераакцэнтаванне ўвагі з фігуры аўтара на асобу чытача становіцца праграмным у сітуацыі постмадэрна. Чытач паўстае як адзіны і непаўторны адрасат тэксту, які можа адвольна ўспрымаць, інтэрпрэтаваць, разумець, асэнсоўваць і канструяваць яго (тэкст). Пры гэтым класічнае пытанне: «Што хацеў сказаць аўтар?» - набывае анахранічны характар, становіцца бяссэнсавым.

Праблематыку культуры чытача ў эпоху постсучаснасці даследавалі шматлікія вучоныя. Фактычна кожны з іх прапанаваў сваё бачанне асобы чытача, які можа быць «наяўным», «узорным», «ідэальным», «кампетэнтным», «рэальным», «кагерэнтным», «імпліцытным», «віртуальным», «абстрактным», «нулявой ступені»; навукоўцы вылучалі «архічытача», «метачытача», «чытача, якога маюць на ўвазе», «чытача, які праграміруецца», «які супраціўляецца». Такая класіфікацыя з'яўляецца даволі ўмоўнай, адрозненні паміж тыпамі чытача неістотныя.

Напрыклад, «узорны чытач» У. Эка павінен валодаць пэўнай тэкстуальнай кампетэнцыяй, каб быць здольным знайсці ў сваёй памяці і аб'яднаць у бязмежным гіпертэксце ўвесь тэкстуальны універсум праз выкарыстанне культурнай традыцыі, якая звязвае яго з акаляючым светам; «чытач, якога маюць на ўвазе» Ізера закліканы раскрыць патэнцыяльнае мноства значэнняў тэксту, пры гэтым, працуючы з «сырым» матэрыялам (напісаным, але не прачытаным тэкстам, а значыць, тэкстам, які не існуе), ён можа рабіць уласныя высновы, што садзейнічаюць раскрыццю мноства сувязей твора (гл. Постмодэрнізм 2001, 963).

У сітуацыі постмадэрна праблема раскрыцця сэнсу твора разглядаецца з двух пунктаў гледжання. Першы з'яўляецца вынікам шматпланавасці структуры постмадэрнісцкага тэксту. «Любы тэкст будзеца як мазаіка цытатаў» (Крысцева 1993, 6). Другі грунтуецца на постмадэрнісцкім разуменні дамінантнай ролі чытача ў працэсе сэнсавага нападунення тэксту. Т.П. Вараб'ева адзначае: «Погляд на твор як на кантынium мноства сэнсаў, патэнцыяльна арыентаваных на рознаўзроўневы характар успрымання, абавязвае даследчыкаў звярнуцца да праблемы "міжтэкставай кампетэнцыі" чытача як умовы паўнаважнага эстэтычнага існавання мастацкага твора» (Воробьева 1997, 183).

Такім чынам, у кантэксце постмадэрнісцкай канцэпцыі «смерці аўтара» праблема разумення тэксту зводзіцца да яго інтэрпрэтацыі, якая канцэнтруецца на фігуры ўспрымальніка інфармацыі. «Аўтар страчвае сваё былое значэнне, а паведамленне, якое страчвае з ім сувязь, або пачынае жыць уласным жыццём, або ўсё больш арыентуецца на свайго патэнцыяльнага чытача» (Потоцкий 2002, 56).

Асноўныя функцыі публіцыстыкі - фарміраванне і адлюстраванне грамадскай думкі. Гэта магчыма толькі пры наяўнасці дыялога паміж аўтарам і чытачом. Іншымі словамі, працэс камунікацыі, які ладзіцца паміж стваральнікам і спажывцом інфармацыі, павінен праходзіць пры іх узаемапаразуменні, што азначае наяўнасць пунктаў дотыку моўнага свету аўтара і свету чытача. На гэта звяртаюць увагу даследчыкі Р.А. Еўтушэнка і В.І. Пранякін: «Разумение набывае ўласцівасці двухмернай лексічнай прасторы, якая створана плошчай перасячэння аўтарскага і чытацкага гарызонтаў» (Евтушешенко, Пронякин 1995, 48).

Калі спажывец інфармацыі належыць да альтэрнатыўнага публіцысту моўнага свету, то магчыма з'яўленне так званага «канфлікту інтэрпрэтацыі», пры якім адзін і той жа тэкст узнаўляецца ў свядомасці кожнага з нас парознаму, у залежнасці ад назапашанага вопыту і ўласнага светапогляду. Даследчык В.А. Мілавідаў адзначае, што «несупадзенне моўных карцін свету як найважнейшых кампанентаў аўтарскіх і чытацкіх знешнетэкставых структур спараджае "шумы" ў дыялогу аўтара і чытача. Пры гэтым "шумы"

могучь быць настолькі інтэнсіўнымі, што дэфармуецца не толькі "паведамленне", але і канал інфармацыі, неадэкватны паведамленню і структуры знешнетэкставых радоў» (Міловідов 1998, 56).

Такім чынам, постмадэрн як культура спецыфічны феномен у кантэксце вызначэння, асэнсавання і інтэрпрэтацыі яго ўплыву на літаратурны працэс, у прыватнасці на журналісцкі тэкст, уяўляе сабой праблему, вырашэнне якой дазволіць: па-першае, вылучыць адметныя асаблівасці постмадэрнісцкай манеры пісьма як канцэпцыі стварэння медыя-паведамлення; па-другое, акрэсліць і вывучыць экзегетыўна-герменеўтычныя пытанні аб успрыманні і інтэрпрэтацыі журналісцкага тэксту рэцыпіентам інфармацыі; па-трэцяе, даць рознабаковую характарыстыку публіцыстычнаму дыскурсу ў дачыненні да выяўлення светапоглядных пазіцый стваральнікаў і спажывцоў інфармацыйнага прадукту.

ЛІТАРАТУРА

Евтушенко Р.А., Пронякин В.И. Рефлексия и метод в эстетике М. Бахтина // Бахтиология: Исследования, переводы, публикации. СПб., 1995. С. 43-50.

Воробьева Т.Л. Проблема текста в рецептивной эстетике (к вопросу о «межтекстовой компетенции» читателя и ее роли в литературном процессе) // Проблемы межтекстовых связей: Сб. ст. Барнаул, 1997. С. 182-187.

Ўчанка ў В.І. Дыскурс беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту. Мн., 2003.

Ўчанка ў В.І., Журналісцкі тэкст і постмадэрнісцкая манера пісьма // Журналістыка-2005: На скрыжаванні часу і прасторы: Матэрыялы 7-й Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 1-2 снеж. 2005 г.). Мн., 2005. С. 136-138.

Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман //Диалог. Карнавал. Хронотоп. 1993. № 4. С. 5-23.

Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики. М., 2004.

Міловідов В.А. Текст, контекст, интертекст: Введение в проблематику сравнительного литературоведения. Тверь, 1998.

Постмодернизм. Энциклопедия. Мн., 2001.

Потоцкий А.А. Текст и интертекст как источники порождения смыслов // Философия. Культура. Общество: Сб. тр. молодых ученых и аспирантов: В 2 ч. Мн., 2002. Ч. 1. С. 55-56.

Скоропанова И.С. Специфика постмодернистской интертекстуальности // Взаимодействие литератур в мировом литературном процессе: Материалы междунар. науч. конф.: В 2 ч. Гродно, 2001. Ч. 1. С. 110-113.

Сметанина С.И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века). СПб., 2002.

Dickens D., Fontana A. Postmodernism and social inquiry. New York, 1994.

Паступіў у рэдакцыю 23.03.07.

Сяргей Віктаравіч Зелянко - аспірант кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання факультэта журналістыкі. Навуковы кіраўнік - доктар філапагічных навук, прафесар, загадчык кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання факультэта журналістыкі В.І. Ўчанкаў.